

Magin som föddes i kameran

Berättelse

En het sommar i Solna

Sommaren 1920 var luften tung och varm inne i den stora filmhallen i Solna, strax utanför Stockholm. Här, i de studior som senare skulle kallas Filmstaden, arbetade Victor Sjöström med en film som många i dag räknar som ett av stumfilmens mästerverk: *Körkarlen*. Den byggde på en roman av nobelpristagaren Selma Lagerlöf och handlar om döden, skulden och möjligheten att börja om. Det var ett tungt och allvarligt ämne, och Sjöström bar ett ovanligt stort ansvar. Han var inte bara regissör. Han hade också skrivit manus, och dessutom spelade han huvudrollen själv, den olycklige David Holm. Tre krävande roller i en och samma person, samtidigt.

En djärv idé

Det som gjorde just den här inspelningen så svår var Sjöströms vision av spökena. I berättelsen far döden runt i en gammal vagn för att hämta de döda, och Sjöström ville inte nöja sig med enkla, ofarliga skuggor. Han ville att de döda skulle röra sig fram över golvet som verkliga gestalter, samtidigt som man kunde se rakt igenom deras kroppar. Åskådaren skulle se både spöket och rummet bakom det på en och samma gång.

Det var en djärv tanke, för tiden saknade helt de hjälpmedel vi tar för givna i dag. Det fanns inga datorer och ingen efterhandsteknik som kunde lägga ihop bilder. Allt måste lösas direkt i kameran, i samma ögonblick som scenen spelades in. Många regissörer hade nöjt sig med något enklare. Sjöström gjorde det inte.

Hantverket bakom tricket

Lösningen hette dubbelexponering, och den utvecklade Sjöström tillsammans med sin skicklige fotograf Julius Jaenzon. Idén var i grunden enkel att förklara men oerhört svår att utföra. De spelade in samma bild flera gånger på exakt samma filmremsa. Först filmade de rummet med de levande personerna. Sedan spolade de försiktigt tillbaka filmen i kameran och spelade in spöket en gång till, ovanpå den första bilden. Eftersom ljuset från den första tagningen lyste igenom, blev spökets kropp halvt genomskinlig. Med flera lager kunde gestalterna till och med först gömmas bakom ett föremål och sedan glida fram framför det – och i samma sekund bli genomskinliga.

I praktiken krävde detta ett närmast outtröttligt tålamod. Varje rörelse måste vara uträknad i förväg, och allt måste stämma på millimetern. Skådespelarna fick stå på exakt rätt plats vid varje tagning, och ljuset måste vara identiskt från gång till gång. Om någon tog ett enda steg fel, om filmen rörde sig en aning, eller om ljuset ändrades det minsta, blev hela bilden förstörd. Då fanns ingen genväg: de fick börja om från början. En enda scen kunde därför ta flera dagar att få helt rätt. Efter inspelningen följde dessutom ett långt och mödosamt arbete i labbet, där fotografen och hans medarbetare fick framkalla och kontrollera resultatet.

När publiken höll andan

Mödan lönade sig till slut. *Körkarlen* hade premiär på nyårsdagen, den 1 januari 1921, på biografen Röda Kvarn i Stockholm. När de genomskinliga gestalterna gled fram över duken satt publiken som förtrollad. Ingen hade sett något liknande tidigare, och det som på pappret var ett tekniskt trick förvandlades på duken till något som kändes som ren magi. Det berättas att Selma Lagerlöf själv blev djupt rörd av filmatiseringen.

Framgången stannade inte i Sverige. Redan året därpå nådde filmen ut till andra länder, och *Körkarlen* blev en av de filmer som gjorde Victor Sjöström internationellt berömd. Strax därefter öppnade sig dörrarna till Hollywood. På så vis startade den varma sommarens tålmodiga arbete i en studio i Solna en resa som skulle ta den svenske regissören ut i världen.

Mer än ett trick

Det är lätt att fastna vid själva effekten, men berättelsen om den här inspelningen säger något större om Sjöström som konstnär. Han hade kunnat välja den enkla vägen, men i stället satte han det konstnärliga målet först och lät tekniken anpassa sig efter det, inte tvärtom. Han var beredd att lägga dagar på en enda bild för att den skulle förmedla precis rätt känsla. Just den inställningen – att en film inte bara skulle ses, utan kännas – blev hans signatur. Spökena i *Körkarlen* var med andra ord inte bara ett tekniskt genombrott. De var ett tydligt bevis på en idé som Sjöström skulle bära genom hela sitt liv: att filmkonsten kunde nå ända in i tittarens innersta.

Ordlista

ORD	FÖRKLARING
en stumfilm	en film utan tal, ofta med musik
ett mästerverk	ett verk som räknas som något av det allra bästa
en nobelpristagare	en person som har fått Nobelpriset
skuld	känslan av att ha gjort något fel
ett manus	texten som säger vad som ska hända i en film
en vision	en tydlig bild av hur man vill att något ska bli
en gestalt	en figur eller person man ser
en åskådare	en person som tittar på något
djäv	modig, vågar göra något ovanligt
en dubbelexponering	när samma filmbild spelas in flera gånger
en filmremsa	den långa remsa som filmen finns på
en tagning	ett försök att filma en scen
outtröttlig	som aldrig ger upp
en genväg	en kortare, enklare väg
framkalla	göra en filmbild synlig genom kemisk behandling

ORD	FÖRKLARING
mödan lönade sig	det hårda arbetet gav ett bra resultat
förtrollad	helt fångad, som av magi
en signatur	här: något som är typiskt för just en person

Läsförståelsefrågor

1. Vilka tre uppgifter hade Sjöström i arbetet med *Körkarlen*?
 1. regissör, fotograf och klippare
 2. regissör, manusförfattare och skådespelare
 3. producent, skådespelare och musiker
2. Vad var det djärva i Sjöströms vision av spökena?
 1. att de skulle vara helt osynliga
 2. att de skulle röra sig som verkliga gestalter och samtidigt vara genomskinliga
 3. att de skulle spelas av riktiga barn
3. Varför måste allt lösas direkt i kameran?
 1. för att det inte fanns datorer eller efterhandsteknik som kunde lägga ihop bilder
 2. för att studion saknade el
 3. för att Lagerlöf hade krävt det
4. Hur gick dubbelexponeringen till, enligt texten?
 1. de filmade två studior samtidigt
 2. de spelade in samma bild flera gånger på samma filmremsa
 3. de målade spökena på duken efteråt
5. Vad hände om någon stod fel eller om filmen rörde sig?
 1. de fortsatte ändå
 2. bilden förstördes och de fick börja om från början
 3. regissören bytte skådespelare
6. Stämmer påståendena med texten? Svara **ja**, **nej** eller **det står inte i texten**.
 1. Filmen byggde på en roman av Selma Lagerlöf.
 2. Inspelningen skedde på vintern.
 3. *Körkarlen* hade premiär den 1 januari 1921 på Röda Kvarn.
 4. Filmen blev ett misslyckande och glömdes snabbt bort.
7. Förklara med egna ord varför dubbelexponeringen gjorde spökets kropp genomskinlig. (Öppen fråga)
8. Texten säger att Sjöström "satte det konstnärliga målet först och lät tekniken anpassa sig". Vad menas med det?
9. Varför kan man säga att den här inspelningen visar något viktigt om Sjöström som konstnär, och inte bara om ett filmtrick?

10. Titeln talar om “magi som föddes i kameran”. Varför passar ordet *magi* här, trots att det egentligen handlar om teknik och hårt arbete?
11. Vilken bild av arbetet i en stumfilmsstudio får du av texten? Ge exempel. (öppen fråga)

Diskussionsfrågor

- Sjöström lade dagar på en enda bild för att den skulle bli precis rätt. När är det värt att lägga så mycket tid på en liten detalj, och när blir det slöseri?
- I dag skapas sådana effekter på några minuter med dator. Vad vinner och vad förlorar man när tekniken gör arbetet snabbare och enklare?
- Texten beskriver hur en konstnär lät tekniken anpassa sig efter målet, inte tvärtom. Känner du igen det från något annat område, till exempel ditt eget yrke eller intresse?
- Ett tekniskt trick upplevdes som ren magi av publiken. Vad är det som gör att något konstgjort ändå kan röra oss på riktigt?
- **Skriv (sammanhängande text):** Beskriv något du själv har skapat eller arbetat länge med, där resultatet krävde tålamod och noggrannhet. Förklara vad du gjorde, vilka svårigheter du mötte och hur det kändes när det blev färdigt. Skriv minst en halv sida.